

חזקה ורוב (ט.-יב.)

אוריאל סגל

האופי הכפול הזה הוא מה שנמצא גם בתשתית הרוב. במהותה, ההליכה לפי הרוב היא הנחה מציאותית הקרובה מאוד באופייה לחזקה. העובדה כי רוב האנשים עושים דבר היא הנחה לגבי הטבע של רוב האנשים, ולכן לרוב יש משמעות, אבל גם כאן, לרוב יש כוח שהוא מעבר לחזקה. הרוב קובע גם כאשר עומד מולו מיעוט. רוב הנשים יולדות במשוער אחרי תשעה חודשים, ולכן, אם נצטרך להניח כי ילד שייך לאתו הרוב, כך אכן נניח, למרות שיש סיבה לפעמים לפקפק בדבר. אם רוב האנשים בעיריה הם יהודים, גם פלוני שנמצא לפנינו הוא יהודי, למרות שאין לכך שום וודאות ומי אמר לנו שאין הוא שייך למיעוט.

ההיגיון שמאחורי הרוב הוא ההיגיון סטטיסטי, שהפריט האחד מגיע מתוך הרוב ולא מתוך המיעוט. הנחה זו היא אפשרית וקרובה יותר לוודאית מאשר ההנחה האחרת. הדמיון לכאורה בין רוב לחזקה מצוי בבחינת הרעיון שדברים מסוימים אכן מתנהגים לפי דרך התנהלות הטבעית של דברים, ובמקרה של הרוב לפי ההתנהלות של הרוב. אך בדומה לחזקה גם הרוב מקבל משמעות שהיא מעבר לטבע. ביטוי לחריגה הזו מתחום ההיגיון והטבע אל הפורמליות הקשוחה המאפיינת את מדעי הטבע ואת ההלכה גם כן, אנו רואים בחוסר החשיבות לשאלה האם מדובר ברוב גורף או ברוב קטן, למרות שלפי ההיגיון מסוים אמור להיות הבדל שזוהי, כיוון שבכל מקום שיהיה רוב - ולא משנה מה גודלו היחסי - אנו ניחס את היחיד שיצא ממנו אל אותו הרוב.

משונה אפוא למצוא שאם רוב מתמודד מול חזקה דווקא הרוב עדיף מן החזקה. כאשר יש שתי דרכים לפתור את אותה סיטואציה ומסקנותיהם סותרות - נלך לפי דרך הפתרון של הרוב ולא של החזקה. כלל זה אמור בגמרא לגבי תינוק שלצידו יש עיסת בצק של תרומה ולפי שיטת החכמים העיסה טמאה, כיוון שרוב התינוקות ישחקו עם מה שיש בידם ולידם, וכנראה גם תינוק זה עשה זאת. מצד שני, העיסה הזו היא בחזקת טהורה. מדוע הרוב גובר על החזקה, אם גם רוב הוא סוג מסוים של סבירות שבאה לייצב את עולם הטבע? את השאלה הזו נברר דרך עיון בסוגיה במסכת חולין.

הסוגיה במסכת חולין

לשחיטה שלושה מרכיבים: השוחט, הבהמה, וביניהם - הסכין. כל אחת משלושת הרגליים של

אנו רגילים לראות את החזקה והרוב כחלק מהפתרונות הנתונים לבעיות של ספיקות. נדמה כי בעולם שיש בו ספיקות, ויש בעולם ספיקות מרובים, נוצרו בידי החכמים שתי דרכים מקבילות שתפקידן לייצב את העולם על וודאות: החזקה והרוב.

תפקידה של החזקה הוא לנסות לראות את תופעות העולם, בדומה לחוק הראשון של המכניקה הניוטונית, לפי "עקרון ההתמדה". כל עוד לא הוכח אחרת - החזקה קובעת כי הדברים נשארים במסלולם. לכלל זה יישומים רבים, שאי אפשר כמעט למנותם וחלקם נראים גם כדברים פשוטים מאוד. ההנחה הזו משתרעת כמעט על כל תחום.

לחזקה ישנו אופי כפול. מצד אחד החזקה באה "להחזיק", כלומר, להעמיד ולייצב את העולם על סמך חוק טבע, ובכך היא לא שונה מאשר כל הנחה טבעית אחרת. אפשר להניח כי אדם יקום מחר בבוקר או כי השמש תזרח למחרת, כיוון שישנה חזקה של חיים ושל טבע, שהרי "עולם כמנהגו נוהג", החיים ממשיכים במסלולם, ולהנחה זו אפשר לייחס גם השלכות הלכתיות. באותה מידה אפשר להניח הנחות פסיכולוגיות, הנחות הגיוניות והנחות הלכתיות. כל החזקות נובעות מאותה רצון להעמיד את המציאות על סמך אדנים יצוקים המצויים ביסוד הדברים.

ואולם, יש שהחזקה חורגת מן התחום הפשוט של הגדרת המהלך הטבעי המתמיד, והיא נהיית להנחה מכניסטית-הלכתית, שנדמה כי היא מחזקת את ההנחה הטבעית אף מעבר לטבע, והופכת את הטבע לחוק של טבע, ולפעמים אף בניגוד לטבע עצמו. חזקת החיים שעליה דיברנו חזקה אף מהחיים עצמם, ולכן, אחרי גיל מאה או גיל תשעים - אחרי שיצא מהתחום המסוכן של הגסיסה - אדם ממשיך לחיות, למרות שיש מקום להניח כי אדם ימות. החזקה היא "מה שהיה הוא שיהיה" כי "אין חדש תחת השמש". הנחה זו מתבררת במציאות לעיתים כלא נכונה, אף מבחינה אינסטרומנטלית - היא נצרכת כדי שנוכל לקבוע התייחסות הלכתית אל מצב נתון מבלי לחשוש כי השתנה בעת שלא הסתכלנו.

השולחן יכולה להתערער: הסכין יכולה להיפגם, השוחט יכול לשהות או לדרוס, הבהמה יכולה להיטרף או להתנבל; ולערער את חברתה: אם הסכין פגומה - הבהמה תיטרף, ואם השוחט לא ידע לשחוט הבהמה גם כן תיטרף (או תתנבל). גם בין הסכין והבהמה לבין השוחט מתקיים קשר תלות, שהרי השוחט בודק את הסכין ואת הבהמה לראות אם הסכין נפגמה ולראות האם סימני הבהמה - הושט והקנה - נשחטו בדריסה או בשהייה, ואם השוחט לא בודק, הוא גורם ממילא לאי בהירות לגבי טיב הסכין או כשרות הבהמה.

סוגיה ארוכה וערוכה במסכת חולין דנה בנושא הזה, ומנסה למצוא פתרונות שייצבו את המערכת הזו, שבשל מספר מרכיביה - קל לערער עליה. הרעיון הבסיסי של הסוגיה הוא לקחת את מושגי החזקה והרוב ולנסות להשתמש בהם כל פעם באופן מסוים, ולהתאימם עד שיוכלו לשמש כסוג של מקדם בטיחות לעסק הבלתי יציב של השחיטה.

הרבה מלומדיה של הסוגיה תופסים את מרכזו של הדיון בשתי הסוגיות האמצעיות: חיפוש המקור לחזקה ולרוב בפסוקים, ולא מזהים אותו כחלק מסוגיה גדולה יותר, המתחילה עוד בדפים הראשונים של המסכת ומשתרעת באופן מסודר עד למשנה שאחריה. קריאה מצמצמת זו של רוב הלומדים נובעת בעיקרה מהיכרות הלומדים עם המונחים הללו מכל תחומי ההלכה, שם הם מוצגים כמושגים מופשטים שבאים להפעיל אופרציה הלכתית מסויימת, ואת המושגים הללו הם מחפשים בתוך הסוגיה. חיפוש מוגבל כזה יכול אפוא למצוא בתוך הסוגיה שלנו רק את המקור המקראי לרעיונות המופשטים, ביסוס מסוים לרעיונות הללו, ואולי גם המשגה חלקית של מושגי החזקה והרוב. אין צורך לומר שקריאה כזו כבר מזהה מראש את החזקה והרוב כמונחים הלכתיים-פורמליים, שאין זיקה אמיתית ביניהם. מי שמזהה את הרוב ואת החזקה כחלק ממהלך סוגיות שלם, רואה שהדיון המופשט על חזקה ורוב אינו כלל ועיקר דיון מופשט, אלא דיון הצומח מתוך בעיות מציאותיות, והרוב והחזקה נידונים זה ביחס לזה, מפני שיש קשר הדדי בין שני המונחים.

קשה להתייחס לכל פרטי הסוגיה מפאת אורכה, אבל אפשר ללקט ממנה את כל המקומות שבהם הסוגיה דנה בשאלת החזקה והרוב. לדידנו, הסוגיה של החזקה והרוב דווקא מתחילה ממימרה לא קשורה בהכרח משמו של רב יהודה אמר שמואל: כל טבח שאינו יודע הלכות שחיטה - אסור לאכול משחיטתו. צריך לזכור כי מימרה זו באה על רקע

סוגיה קודמת שעסקה באריכות בנושא השוחטים הראויים. שם הובאה מימרתו של רבינא שמסבירה כי המילים במשנה "הכל שוחטין" - משמעם - כל השוחטין הם מומחין גם אם אינם מוחזקים לשחוט, אם הם יודעים את הלכות השחיטה. אם אין אנו יודעים אם השוחט יודע הלכות שחיטה - בודקים את ידיעותו; אם יודע - מותר לאכול, ואם לא - אסור. וכשהשוחט אינו לפנינו ואי אפשר לבדוקו - בדיעבד שחיטתו כשירה.

ההנחה שלנו כי זו אכן תחילתה של סוגיה ארוכה מקבלת אישוש בהופעה של דין דומה מאוד משמו של רב נחמן בסופה, שקובע כי אם מישהו רואה שוחט הוא צריך לראות את שחיטתו מתחילה ועד סוף - ואז מותר לאכול משחיטתו. תחילתה של הסוגיה היא בדינו של הטבח שצריך לדעת הלכות שחיטה - טיב ידיעותו של השוחט, באמצעה נמצאות סוגיות חובת הבדיקה של הסכין ושל הסימנים, חזקה ורוב, וסיימה במסגרת של "רוב המצויין מומחין" כיאה לתחילתה. (והרי"ף אכן פתח בה, ולא בסוגיה הראשונה של המסכת).

מן ההנחה הבסיסית שהשוחט צריך לדעת את הלכות השחיטה, מתגלגלת הסוגיה לכמה דיונים:

א. הטבח צריך לבדוק בסימנים. אם לא בדק - הבהמה טריפה או נבילה (מחלוקת תנאים ואמוראים). בסוגיה זו מועלה רעיונו של רב הונא "בהמה בחייה בחזקת איסור עומדת עד שיודע לך במה נשחטה, נשחטה בחזקת היתר עומדת עד שיודע לך במה נטרפה". רב הונא מכונן את הסוגיה על רעיון של חזקה. רק לפי הרעיון של רב הונא מובן מדוע אם לא בדק השוחט הבהמה טריפה, מפני שהבהמה עדיין לא נמצאת בחזקת שחטה, אלא רק בחזקת טריפה. מהצד השני, אם הבהמה נשחטה, גם אם בא זאב ונטל את בני המעיין וניקב אותם, אין חוששים שהנקב מסתיר נקב קודם של טריפות.

ב. הסוגיה השנייה דנה מדוע הכלל "לא חוששים שבמקום נקב - נקב" אינו מיושם בדיני ספיקות בהקשר של סכנה וכו' אנו מחמירים, מה שאין כן במקרה של איסור שבו אנו מקילים ואיננו חוששים. סוגיה זו סוטה מהדיון המקורי, אבל ביחס לנושא הדיון היא דווקא מחדדת את דינו של רב הונא, ואת התוקף של החזקה של רב הונא. הסוגיה הזו

עוסקת באופן מפורש בספיקות, כאשר עד לאותה נקודה החזקה של רב הונא לא עמדה כדי לפתור ספק, אלא הייתה הנחה של מציאות. כעת תוקפה של החזקה עומד אפילו כאשר יש ספק איסור, וזה הרווח הנוסף של ההקשר שאליו סוגיה זו מכניסה אותנו.

ג. הסוגיה הבאה היא לגבי שחיטה בסכין שנמצאת פגומה לאחר השחיטה. המחלוקת היא בין רב הונא לרב חסדא. לפי רב הונא: כל השחיתות שנעשו בסכין זו פסולות רטרואקטיבית, מפני שאי אפשר לדעת ממה הסכין נפגמה, ויתכן שנפגמה אף בעור הבהמה. לפי רב חסדא: אפשר להניח כי הסכין נפגמה רק כאשר פגעה בעצם, ולכן הבהמה הראשונה שנשחטה תהיה כשירה, כי הסכין עדיין לא פגשה בשום עצם, ורק בסיומה של השחיטה הסכין פגשה בעצם המפרקת. ההכרעה של הסוגיה לא ברורה לגמרי. ההלכה שנפסקת בתוך הסוגיה ממצעת בין שיטות רב הונא ורב חסדא, ומסקנה נוספת היא חובת בדיקה של הסכין בין כל שחיטה ושחיטה.

ד. הסוגיה שאחרי כן מחפשת מקור לדין החזקה. הגמרא מוצאת לכך מקור מן התורה בדיני נגעים שהבית מוסגר למרות שלא רואים את הנגע בזמן ההסגרה, אך לעניינו חשובה ההסתייגות של הסוגיה בהתאם לשיטת רב אחא בר יעקב. שיטה זו מסתייגת מלהעמיד את הדין על סמך חזקה, ולכן נצרכת בדיקה בזמן אמיתי שהנגע אכן ממשיך להתקיים.

ה. הסוגיה שאחרי כן מחפשת מקור לדין הרוב, ובניסיונות מרובים היא מגיעה לבסוף לדין השחיטה של התורה, שאיננו אפשרי לדברי הסוגיה אם לא הולכים אחרי הרוב. השחיטה היא בוושט, ואם הבהמה היא נקובה בוושט היא טריפה. כלומר, כל שחיטה יכולה לשחוט את נקב הוושט, ולהסתיר את הטרופות של הבהמה. אין חוששים לשחיטה במקום הנקב מפני שרוב הבהמות אינן טריפות, ומכאן שהולכים אחר הרוב. אמנם, לפי דברי הסוגיה, אם אפשר לבדוק את הדבר, צריך לבדוק, ורק בשחיטה שאי אפשר לבדוק - הולכים אחרי הרוב.

ו. הסוגיה האחרונה עוסקת בשחיטה שנעשית כאשר לא ידוע מה טיבו של השוחט ומידת ידיעתו את ההלכה. כמו כן היא עוסקת בשאלה של שליח שנשלח לשחוט ולא ביצע את שליחתו אך מישהו אחר עשה זאת. השאלות הללו קשורות זו לזו, מפני שהשאלה היא האם רוב השוחטים שניגשים אל השחיטה הם מומחים בשחיטה.

הסוגיות הללו אינן מנותקות זו מזו. חובת הבדיקה של הסימנים נקשרת לחזקת רב הונא לגבי חזקת הבהמה. הסכין הפגומה נקשרת לשיטת רב חסדא לגבי חזקת הסכין, הסוגיות הנוגעות לחזקה ולרוב, והסוגיה האחרונה לגבי רוב השוחטים המומחים. החזקה והרוב הם לא הנושא של הסוגיה, אבל הם הבריח התיכון שלה.

חזקה ורוב - שיטות הראשונים

שתי בעיות מטרידות עלולות בדברי הראשונים. האחת היא לגבי כוחן היחסי של החזקה ושל הרוב ביחס לבדיקה. השאלה היא כיצד לכלכל את העקרונות של החזקה והרוב, שהם עקרונות שמייצבים את הספק, יחד עם חובת הבדיקה של הסימנים ובדיקת הסכין לפני כל שחיטה, שלכאורה הם עקרונות שלא ניתן לחיות בלעדיהם. אם דבר צריך בדיקה, סימן שאין סומכים על עקרון מופשט של חזקה או של רוב, ונצרכת בדיקה ממשית ואמפירית שאכן ככה הדברים מתרחשים. הבעיה השנייה היא היחס שבין החזקה לבין הרוב, האם כוחם שווה בפתרון הבעיות, והאם הם מחייבות או נובעות זו מזו, כפי ששאלנו בעצמנו בפתיחה.

רש"י

לרש"י תפיסה מעניינת לגבי החזקה והרוב. רש"י מסכם בסוף סוגיית הרוב כי הוא לא מקבל את הסתייגות של הסוגיה מלתת לרוב מעמד בכורה היכן שאפשר לבדוק. לפי הסוגיה אם ילד קטן לא גדל יש חשש שהוא סריס. למרות שרוב הילדים אינם סריסים ודבר זה יתברר בעתיד, כיוון שאפשר לחכות ולבדוק זאת - לא סומכים על הרוב. רש"י לא מקבל זאת והוא קובע כי העיקרון של הרוב הוא עיקרון מוחלט ולא עיקרון יחסי ויש לרוב מעמד של "הלכה למשה מסיני" או של פסוק "אחרי רבים להטות". יש לכך גם השלכה הלכתית: "ואהא מילתא סמכינן ולא בדקינן כל י"ח טריפות, ונקובת הריאה בדקינן משום

שתי תשובות התוספות עונה לקושייתו: תשובה אחת היא:

”לרב אחא בר יעקב בעי דלא קים ליה חזקה”

כלומר, שההסתייגות של הסוגיה בעניין החזקה התקבלה באיזה מובן וחזקה אינה דבר מובן מאליו ולכן צריך את הכלי של הרוב לפתור בעיות. תשובה נוספת משל הרב חיים כהן.

”לפינן מפרה אדומה, אע”ג דאיכא חזקה כנגד הגברא שמזין עליו בחזקת טמא”.

לפי תשובה זו הסוגיה מחפשת מקור בדיוק עבור הכלל הזה עצמו של ”רובא וחזקה - רובא עדיף”, עדיפות הרוב על החזקה. מחלוקת זו היא מחלוקת משמעותית בהבנת היחס שבין חזקה לרוב מפני שלתירוץ הראשון של התוספות החזקה היא לא מוחלטת, ולדעה המסתייגת ממנה יש מקום, ולכן צריך את הרוב כדי לפתור בעיות שהחזקה לא פותרת. לתירוץ בתרא, שיטת רב חיים כהן, הסוגיות הללו לא עומדות זו לצד זו כסוגיות שמנסות לפתח את הכלים ההלכתיים של הרוב והחזקה, אלא הן אף מנסות ליצור היררכיה ביניהן.

הדבר הזה הוא מעניין כיוון שלפי שיטת רב חסדא (סוגיה ג לעיל) הגמרא אומרת במפורש כי ישנו הבדל בין מי שטבל במקווה ומצא דבר חוצץ, שאינו טהור בטבילה זו כיוון ש”העמד טמא על חזקתו” לבין סכין שנפגמה, ששם יש לסכין חזקה, ולמרות שכרגע הסכין פגומה - הבהמה לא הורעה מחזקת הכשרות שלה בגלל הסכין. יוצא אפוא שהחזקה לא תמיד מצליחה לייצב את המציאות, ורק לגבי השחיטה - ”סכין אתרעא, בהמה לא אתרעא”. הסוגיה מנסה להסביר את ההבדל בחלוקה בין שאלה שיש לה ספק אחד, כמו טבל שיש לו חזקה ומצא דבר חוצץ בטבילה, לבין דוגמאות הדומות לספק שיש לגבי פגימת הסכין, שלא משפיע על חזקת הבהמה. לפי הרב חיים כהן, הרוב יכול להיות גם כנגד חזקת ”העמד טמא על חזקתו”, ולא צריך הבחנה כזאת לגבי הרוב.

עולה אפוא שלפי התוספות החזקה היא באופן משמעותי חלשה מן הרוב, ולעניין זה שני התירוצים שלו מכוונים לאותו עניין: או שלחזקה אין מקור כלל, או שהרוב הוא חזק מכל חזקה. להלכה, התוספות יחשיבו הרבה יותר את הדברים המתבססים על הרוב מאשר את מה שמתבסס על החזקה, מפני שהרוב הוא חזקה משוכללת יותר שיכולה לעמוד גם כנגד חזקות העומדות נגדה. התוספות לא מערערים על מושג החזקה, אבל הם מערערים על היכולת לבססו:

שאשתכח בה ריעותא, והיכא דאיתרמי שאיפרשא ריאה ולא בדק מתאכלא דסמכינן אדרב הונא דאמר נשחטה בחזקת היתר עומדת”.

(יב. ד”ה ”פסח”)

לפי רש”י החזקה והרוב הם עקרונות מוחלטים, ורק כאשר יש חשש של ריעותא, אנו חוששים לה לכתחילה ובודקים, אבל בדיעבד אין הדבר מעכב, אך ”אין מפרסמים הדבר” (שאין זה מעכב). רש”י מבסס את הרובא דליתיה קמן, לפי העקרון המתווה לגבי רובא דאיתיה קמן שיש לו מקור מן התורה ”אחרי רבים להטות”. גם את החזקה של רב הונא תופס רש”י בצורתה המוחלטת וללא הסתייגויות, אלא שיש צורך לחשוש ולבדוק את הריאה מכיוון שיש בה ריעותא.

להגיון של רש”י ישנן גם השלכות מחמירות. כיוון שלחזקה יש כוח יצוק, אף לחזקת רב הונא אליבא דרש”י יש להתייחס במלוא הרצינות, ועל כן, בסיכום הדיון לגבי סכין שנמצאה פגומה, הולך רש”י עם ההגיון היותר מחמיר של הסוגיה:

”והשוחט אפילו בהמה אחת צריך לבדוק הסכין אחר שחיטה, ואם שחט הרבה ולא בדק בינתיים ואחר כך נמצאת פגומה, אף הראשונה אסורה”

(י: ד”ה ”לא כרב חסדא”)

”ועל ידי היה מעשה והורה לי רבינו יעקב בר יקר בעוף לאיסור”

(רש”י שם ד”ה ”והלכתא”).

חובת הבדיקה נובעת מכוחה של החזקה, ולא מחובת בדיקה עצמאית.

תוספות

התוספות מתייחסים לשתי הסוגיות של חזקה ורוב כסוגיות קשורות:

”ואם תאמר כיון דאמרין זיל בתר חזקה, כל שכן בתר רובא דרובא וחזקה - רובא עדיף”.

(יא. ד”ה ”מנא”)

התוספות מקשים מן הכלל שהרוב עדיף, שלא צריך למצוא מקור לרוב, כיוון שמספיק אם ניווכח כי החזקה היא כלי הלכתי, כדי להוכיח כי גם הרוב הוא כלי כזה, כיוון שלפי הכלל הרוב עדיף מן החזקה. אפשר לומר כי במובלע ההנחה של התוספות היא שהרוב בנוי על סמך החזקה.

"וי"ל שכל חזקה שלא נתבררה ולא נודעה אפילו שעה אחת לא אזלינן בתרה, ויש ללמוד מתוך כך הלכה למעשה, דאם עשה גבינות מכמה בהמות ואח"כ נשחטה האחת ונמצאת טריפה שכולם אסורות שאין לי להעמיד פרה אחזקתה ולומר השתא הוא שנטרפה".

(יא. ד"ה "אתיא").

הרוב הוא כה חזק עד שהתוספות נותנים לו משמעות גם בתוך חזקת רב הונא. נחלקו התנאים והאמוראים האם בהמה שלא נבדקו סימניה היא טריפה או נבילה. התוספות אומר כי מי שחושב שבהמה הוא טריפה היא מפני ש:

"רוב פעמים שוחט שפיר, ושריא מדאורייתא ולא החמירו לעשות נבלה"

(ט. ד"ה ואסורה)."

רי"ף

הרי"ף בדפיו מטפל באותה בעיה מכיוון אחר.

"או שאמר לשלוחו צא ושחוט לי והלך ומצאו שחוט, חזקתו שחוט אלמא אמרינן, רוב מצויין אצל שחיטה מומחין הן וכן הלכתא... ואי קשיא לך הא דאמר רב הונא בהמה בחייה בחזקת איסור דשמעת מינה דספק שחיטה לחומרא וקי"ל דהלכתא הוא התם כגון דאיתילידא ריעותא בסכין, אבל הכא כיון דקיי"ל שרוב מצויין אצל שחיטה מומחין הן, כמאן דאיתיידע במה נשחטה היא הילכך איתא להא ואיתא להא ולא קשיאן להדדי".

(ג: בדפי הרי"ף)

הרי"ף מתמודד עם הסתירה הפנימית שישנה בין החזקה של רב הונא להנחה כי "רוב המצויין אצל שחיטה מומחים הם". לכאורה אם ישנה חזקת איסור על כל ספק "עד שיוודע במה נשחטה", הרי שאי אפשר להניח כי הרוב יפתור לנו את הבעיה במצב של ספק האם נשחטה כראוי. אך הרי"ף לא סבור כך. הרי"ף חושב כי הרוב הוא כה משמעותי עד שהוא "כמאן דאיתיידע במה נשחטה", ידיעה של ממש המסוגלת להתמודד אפילו עם חזקת האיסור של רב הונא.

שני דברים מעניינים עולים מהרי"ף. הדבר הראשון הוא עצם הרעיון כי הרוב הוא עיקרון המבסס את הוודאות באופן יציב למדי, עד שלפי עיקרון זה אפשר לומר כי הבהמה אכן נשחטה כראוי. החזקה היא הנחה המניחה את התמדת הדברים לפי מצבם

הקודם, אך כאן, שאין ריעותא, כלומר אין מקום להניח כי מהלך הדברים השתבש - אפשר להניח כי הדברים נעשו לפי רוב השוחטים היודעים לשחוט, ולא לפי מיעוטם.

הדבר השני המעניין שעולה מהרי"ף הוא הקריאה של הרי"ף את הסוגיה מתחילתה ועד סופה. הרי"ף מעמת בין חזקת רב הונא לבין "רוב מצויין אצל שחיטה מומחין הן" שבסוף הסוגיה. עימות זה איננו מובן מאליו כי הסוגיה לא הציגה את הדברים כשונים זה מזה או כקשורים זה לזה. יתר על כן, עצם ההעמדה של השאלה מניחה כי ישנו מתח בסוגיה בין החזקה לבין הרוב. הסוגיה לא אמרה זאת מפורשות והרי"ף קורא את הסוגיה כסוגיה שלימה שעוסקת בדין החזקה אל מול דין הרוב. הרי"ף לא אומר כי הסוגיה חושבת כי יש ביניהם סתירה, אך בשאלה שלו יש כבר רמז לקשרים שבין חלקי הסוגיה.

לפי הרי"ף - "רוב וחזקה - רובא עדיף", כיוון שהרוב הוא קרוב יותר למצב וודאי מאשר למצב אפשרי. החזקה יכולה להתרופף בקלות על ידי שמרעים אותה. אם לא בדק את הסימנים או שהסכין נמצאה פגומה (ורב הונא כשמעתיה) - החזקה של האיסור היא המכריעה, ולא מפני שיש ספק שחיטה לחומרא. כל פעם שהדברים - הסימנים, הסכין - לא נבדקים - אז החזקה שישנה היא חזקת איסור, ולא בגלל שישנו ספק. כדי לעבור מחזקת איסור לחזקת היתר צריך להוודע שבהמה נשחטה.

כוחם של הרוב והחזקה, אליבא דהרי"ף, הוא כוח חזק. מעבר מחזקת איסור לחזקת היתר צריך להתבצע על ידי שחיטה, והדרך לוודא שהייתה שחיטה היא לעשות זאת באמצעות הרוב. הרוב הופך את השחיטה לידועה וודאית.

בעה"מ והרמב"ן

צד נוסף של הדיון המובא כבר ברי"ף, מוחרף אצל נושאי הכלים של הרי"ף - בעל המאור והרמב"ן במלחמות. כולם מביטים על שיטת רבינא הדחוויה לגבי חובת הידיעה של השוחט את הלכות השחיטה.

בתחילת הפרק הובאו שתי לשונות בשיטת רבינא לפרש את המשפט:

"הכל שוחטין, ושחיתתן כשירה. וכולן ששחטו ואחרים רואים אותן שחיתתם כשירה".

הסברו האחד של רבינא הוא שהשוחט חייב לדעת הלכות שחיטה ודי בכך, למרות שהוא לא שחט מעולם, אך אם לא ברורה לנו מידת ידיעתו את ההלכה, צריך לבחון אותו. אם השוחט איננו כאן כדי שנבחן אותו אנו מניחים כי בדיעבד שחיטתו כשירה. ההסבר האלטרנטיבי הוא שהשוחט צריך להיות בעל יכולת פרקטית מוכחת לשחוט, ואם הוא שחט בהשגחת אחרים ולא התעלף, השחיטה כשירה בדיעבד.

בסוף הסוגיה אצלנו, לעומת זאת, מוצגים הדברים באופן המעלה קשיים על שיטת רבינא. רבינא סובר כי מי שלא ידועה מידת ידיעתו בהלכות - לא ישחוט, ואם שחט - בודקים את ידיעותו, ואילו לפי הכלל של הסוגיה שלנו "רוב המצויין אצל שחיטה מומחים". הרי"ף אכן חושב כי הדברים סותרים זה את זה, והוא מעדיף את דברי הסוגיה שלנו, כי דברי רבינא הובאו כהסבר לא מחייב.

בעל המאור (ג: ד"ה כתב הרי"ף) מביא את שיטת בעל הלכות ראשונות שכתב על הסוגיה שלנו כי אם השוחט נמצא לפנינו צריך לבדוק את מידת ידיעותו ואי אפשר להסתמך לכתחילה על "רוב מצויין אצל שחיטה מומחים" (שיטה זו מובאת גם ברא"ש בהסבר הרי"ף). בעה"מ כותב כי אמנם כך כתב גם בהלכות שחיטה שלו, אך עקרונית זו היא חומרה, ומעיקר הדין "ועיקר הגמרא - אין לנו כן", והרוב הוא הקובע, כפי שיטת הרי"ף. העקרון הוא מרחיק לכת: גם אם השוחט לפנינו ואין אנו יודעים אם הוא יודע הלכות שחיטה, אין צריך לבדוק אותו כיוון שרוב המצויים הם מומחים (יעויין עוד תוס' ג: ד"ה "דליתיה"). הרוב חזק מהבדיקה.

הרמב"ן, לעומת זאת, סבור כי במקום שישנה אפשרות לבדוק את הדברים אין לסמוך על הרוב. נימוקו של הרמב"ן הוא ש:

"זה הרוב אינו כודאי דהא איכא חזקה כנגדו ממה שאמרו בהמה בחייה בחזקת איסור עומדת, ואע"פ שסמכו על הרוב במקום שלא אפשר, היכא דאפשר לעמוד על האמת כדאיפסקא הלכתא... וכן בכל מקום שחוששין לכתחילה ברוב שמיעוטו מצוי, ואפי' במקום שאין חזקה כנגדו כגון בדיקת טריפות... ואין סומכין על האומדות ולא אמרו לסמוך על הרוב אלא בדליתיה לקמן כדברי ר' יצחק וכ"כ

רב אחא משבחה ודבר מוסכם ומקובל הוא מן הגאונים"

(מלחמות ה' ד"ה ועוד כתב).

לפי הרמב"ן יוצא כי הרוב הוא רק אמצעי שיכול לפתור בעיות, אם אין אפשרות אחרת לפתור אותן. כאשר ישנה אפשרות לבדוק את הדברים עם השוחט ולדעת האם הוא יודע הלכות שחיטה, אין לרוב כוח משמעותי. הרמב"ן אומר כי דבריו נכונים גם לגבי חזקות ולכן:

"כל כי האי גוונא לא אזלינן בתר חזקה היכא דאיתיה לקמן למיבדק".

הן החזקה והן הרוב הם בעלי כוח מוגבל לפתור את בעיית חוסר הודאות. אם אפשר לבדוק את הדברים בדקה מעמיקה יותר, אין לנו להסתמך על הכללים, כי הכללים לא מכתבים את המציאות אלא רק מאפשרים אותה.

שיטת הרמב"ן מוגדרת בניסוח מעודן יותר אצל הרא"ש, שנשאל מדוע העובדה שהחזקה של רב הונא מנצחת את הרוב, לא סותרת את הכלל של "רוב עדיף מחזקה":

"אבל היכא דאיתיה קמן ואמר שלא בדק הסימנין, הרי זה מודה שלא שחט כדין, ולא יצאתה מחזקת אינה זבוחה. ולא מצינו בשום מקום דקאמר: רוב השוחטין שוחטין את רוב הסימנין, דנסמוך אהאי רובא לאפוקי מחזקת אינה זבוחה"

(שו"ת הרא"ש כלל כ, סימן יד).

הרוב הוא לא הנחה עיוורת שלא מתחשבת עם המתרחש במציאות, אלא עיקרון המבוסס על התחשבות בתנאים של המציאות. השוחט שלא בדק והודה בכך - לאו דווקא שחט כראוי, כי אין רוב שעומד לצידו.

נפק"מ מפורשת בין הרמב"ן לבין בעל המאור היא בסכין שהלכה לאיבוד בלא בדיקה. לדעת הרמב"ן, אי אפשר לדעת מה קרה לסכין, ולכן גם אי אפשר לבדוק - וממילא הבהמה בחזקת איסור עומדת כשיטת רב הונא (אולם, יתכן שאפשר לבדוקה לכשתמצא). לפי בעה"מ הבדיקה אחרי השחיטה לא מחויבת, ולכן אם לא בדק השחיטה כשירה, ולשיטה הפוכה "אין שורש וענף" (בעה"מ ב. ד"ה "אבל").

שיטת הסוגיה עצמה

כבר אמרנו - והרי"ף עד מסייע בעדינו - כי הסוגיה עצמה היא מעגלית. היא מתחילה מחובת הידיעה

של הלכות השחיטה, וחזרת אל הכלל שרוב המצויין אצל השחיטה הם מומחים בהלכות שחיטה. הכלל הזה שהוא כלל הנתון בסימן שאלה בדפים הראשונים של המסכת, ולא ברור כלל אם הוא בעל חשיבות ממשית או שהיכולת המעשית לשחוט היא החשובה, הוא אחד מנושאי הדיון בסוגיה האמורה, אבל דרכו אנו מגיעים לעיצוב ההיגיון של החזקה ושל הרוב.

אף אחד מחלקי הסוגיה לא עומד על עומדו או נשאר שלם ועקבי. מהסוגיה הראשונה עולה כי שיטת רב הונא היא השיטה שעמה אנו הולכים אך הגמרא מקצינה את השיטה ואומרת כי חזקת שחוט נכונה גם במקום שאיתרע החזקה, כשזאב נטל בני מעיים ולא חוששים לבמקום נקב נקב. הסוגיה השנייה מראה לנו כי הנחה זו שאין חוששים לבמקום נקב נקב אינה נכונה לגבי סכנתא שהרי חמירא סכנתא מאיסורא. הסוגיה השלישית מראה לנו שיש מי שחולק על רב הונא - רב חסדא, והלכה כמותו אם לא שבר עצם (אלא רק את עצם המפרקת) שהבהמה כשירה כי אנו מניחים את הספק ותופסים את הודאי, עוזבים את ספק הפגם שקרה לסכין, והולכים אל הודאי נשחטה של הפרה (לפי הסברו ההגיוני של בעה"מ). גם להלכת רב חסדא יש שתי הסתייגויות. האחת באשר שבנוגע לחזקת "העמד טמא על חזקתו" אנו חושבים כי החזקה ממשיכה, ורק כאן חזקת הפגם של הסכין לא פועלת על חזקת הכשרות של הבהמה. הסתייגות נוספת היא לגבי כל הבהמות שנשחטו באותו היום, שהחזקה מועילה להכשיר רק את הראשונה שבבהמות השחוטות (ולא מיתלא תלינן כסברא הראשונה, עיין רש"י ד"ה "לא כרב חסדא").

גם שתי הסוגיות של חזקה ושל רוב לא מסתיימות בצורה מוחלטת. לגבי סוגיית החזקה - מעמידה הגמרא את שיטת רב אחא בר יעקב, ולגבי סוגיית הרוב, הגמרא דוחה את כל הלימודים האפשריים, ולבסוף היא מעמידה את הרוב רק כשאי אפשר אחרת, ואת ר' מאיר כעומד באותו מחנה, כיוון שאין זה הרוב שעליו חלוק ר' מאיר וחושש למיעוט. זה הרוב המוסכם, האבסולוטי, הבטוח. עוד מעניין לציין, שחזקת ההיתר של רב הונא, שאין חוששין בה לבמקום נקב נקב, דומה דמיון מפליא לרוב במצב של "אי אפשר" שגם שם אין חוששים לבמקום נקב נקב. יש איחוד בין הרוב לבין החזקה.

הדיון בסוגיה מתפתל אבל נסגר. מדיון על חובת ידיעת הלכות שחיטה, עוברים לחובת הבדיקה של סימני הבהמה וחזקת היתר ואיסור של רב הונא,

ממשיכים לדון על סכין שנפגמה שאין לה חזקה אבל לבהמה יש חזקה, עוברים לדון בחזקה אך לא מקבלים את החזקה כמוכנת מאליה וכיוצ"ב אודות רוב, ומסיימים בדיון על בשר שנמצא שחוט שאנו מניחים כי יש לו חזקה בעזרת הרוב. הרוב הוא של אנשים שידעו הלכות שחיטה. מש"ל.

הסוגיה האחרונה מביאה את הדברים לכלל סיכום שיכול להסביר קצת את הדברים:

"הרי שמצא תרנגולת שחטה בחוץ... והלך ומצאו שחוט - חזקתו שחוט. אלמא אמרינן רוב מצויין אצל שחיטה מומחין הן".

(חולין יב.)

כאן הסוגיה כבר מערבת בין המונחים - "חזקתו שחוט" למונח "רוב מצויין מומחין". נדמה שהסוגיה הוליקה אל המקום הזה בדיוק, וכדברי רב נחמן "כולי עלמא רוב מצויין אצל שחיטה מומחין הן".

הערבוב בין המונחים מסביר את מהלכה של הסוגיה. החזקה והרוב שימשו את הסוגיה כל פעם כדי לבחון את השאלות של השחיטה. הסוגיה לא נתנה לנו אף פעם להסתפק במסקנה ברורה לגבי הכוח של החזקה ולגבי הכוח של הרוב, כי לכל כוח כזה יש גם מגבלות. אך בסוגיה האחרונה נדמה כי אנו מבינים כי החזקה בנויה על גבי הרוב. הרוב והחזקה הם בעצם שני פנים של אותו רעיון, שקשה להציבם זה מול זה. הדגמה לדבר אפשר למצוא בשיטת רש"י בסוגיית "חמירא סכנתא מאיסורא" שעוסקת בחזקה של היתר הנכונה לגבי ספק נקב, ולא נכונה לגבי סכנת מים מגולין - מקום בו מטשטשת ההבחנה שבין רוב לחזקה.

הסוגיה מביאה את שיטת רבי יהושע בן לוי שאם אדם הניח צלוחית מכוסה ומצאה מגולה - הצלוחית אינה טמאה, כי דרכן של שרצים לגלות את מכסה הצלוחית ואין דרכן לכסות. רש"י מסביר כי הדבר בנוי על הרוב, כיוון שיש רוב של אדם טהור ושרצים טהורים מול אדם טמא - תלינן ברוב. דבריו של רש"י נשענים על תפיסה שמאחדת בין רוב לבין החזקה. רש"י מסביר כי העובדה ש"דרכן של שרצים לגלות" אינו עומד בסתירה לכך שגם דרכן של בני אדם לגלות, אלא שיש רוב של מגלים שאינם טמאים. את המילים "דרכן של שרצים לגלות", רש"י מסביר כדין הקשור לרוב, למרות שלא ברור למי שקורא בסוגיה מדוע רש"י בחר לפרש כך. אנו רוצים לומר כי גם חזקת ההתנהגות של השרצים, בנויה על רוב של המתנהגים באותו האופן. השרצים ובני האדם מתאחדים לרוב אחד ויוצרים חזקה של טהרה

קראקא להקל באוויזים המולעטות לעשות מהן שומן -

”שיש תקנה בעיר לבדוק אחר נקיבת הושט משום דשכיח יותר מסרכות הריאה, ונהגו להקל בישב לו קוץ מבחוץ אם אינו נקוב משני צדדים או שאין קורט דם מבחוץ, ויש לדקדק בזה הרבה כי הוא איסורא דאורייתא, ויותר היה טוב שלא לבדוק כלל ולסמוך ארובא להקל מלבדוק ולהקל במקום דאיכא ריעותא”.

העיקרון של הרמ”א שעדיף לסמוך על הרוב ולא לבדוק במקום שיש ריעותא, מבכר את הרוב כפתרון לספק אף במקום שיש לחשוש שמהו השתבש (’ריעותא’, קוץ תחוב). הרמ”א מעדיף לסמוך באופן עיוור על הרוב, ומעדיף אותו על בדיקה (בגלל שהיא בעצמה בדיקה בעייתית, ראה סעיפים ו-ח). פתרון זה, שלהלכה יש המסתייגים ממנו (ש”ך) מופיע אצל הרמ”א גם בהקשר אחר לגמרי, בהלכות מקוואות. בסימן רא’ פוסק המחבר שאם לגוי יש בעלות על מקווה הוא עלול למלא את המקווה במים שאובים, אלא אם כן המקווה כבר מלא בחציו. הרמ”א מעיר שאם המקווה היה חסר ואז נתמלא על ידי אדם לא ידוע, אם אין סיבה להניח כי גוי מילא אותו, יש להניח כי יהודי מילא אותו ש:

”רוב המצויין אצל מקוה ועושין כדי להכשירה בקיאיין הן ובוודאי בהכשר מילא אותה”.

שני המקרים הללו של חשש טריפות בנקב ושל מקווה מלא שנתחסר מדגימים את שיטת הרמ”א, מפני ששניהם מופיעים באופן מסוים גם בסוגיה שלנו. הסוגיה קובעת כי יש חזקת היתר אף במקום דאיכא ריעותא, כגון שיש זאב שלקח והחזיר את המעיים עם נקב. הדברים הללו הובאו להלכה, ובסוגיית הטריפות של האוויזים הרמ”א לוקח אותם צעד נוסף, בטענתו כשהוא מעדיף לסמוך על הרוב אף במקום שאפשר לבדוק. סוגיית המקווה מופיעה אצלנו בקיצור ופיתוחה המלא בסוגיית הפתיחה של מסכת נדה, וגם שם הרמ”א שב לעקרון של הרוב כפתרון מסוים לבעיות של ספק.

אגרא דשמעתא - סברא

אם נחזור לראשית הדברים, לאחר שסקרנו את מהלך הסוגיה ואת הדגש של הראשונים: האם יש סברה שיכולה להבהיר מדוע עדיף הרוב על החזקה? למה ניתן להשתמש ביתר קלות בעקרון של הרוב מאשר בעקרון של החזקה? מדוע הרמ”א מעדיף את זו על זו?

לצלוּחית המגולה. חלק מן החזקות נשענות על רוב שעושה מעשים שאינם משנים את המהות הראשונית, ולדבר זה קוראים ”חזקה”. הטשטוש המכוון בשיטת רש”י נובע מכך שהסוגיה עצמה הפסיקה כבר להבחין ביניהם בשלב מסוים. הסוגיה באה להזכיר לנו כי כל שאיפה להעמיד את ההלכה על עקרון מבוסס היא בעייתית, ומבחינה זו, החזקה והרוב הם שני סימנים שעולים בקנה אחד.

הנושא של הסוגיה איננו רוב וחזקה, אך כיוון שהם למעשה באים ליצור את היציבות ההלכתית, ולפי הראשונים הם גם כן יכולים להתנגש זה בזה, חייבת לבוא הכרעה מסוימת לגבי עדיפותו של אחד מהם. שאלת העדיפות איננה השאלה שדנה בה הסוגיה כאן, והרוב הוא לא הנושא שלה, אבל הרעיון של הרוב פורץ בסוגיה ביתר שאת מאשר הרעיון של החזקה, עקב הצורך לייצב את מערכת השחיטה על רעיון יסודי. מהלך זה עצמו ממשיך במארג הסוגיות שמופיע בהמשך הפרק הראשון וכן במהלכו של הפרק השני. הסוגיות ממשכות לדון בשאלות של רוב: רובו ככולו, רובו של אחד כמוהו, מחצה על מחצה כרוב, רוב שניים או שניים, תרי רובי וכו’. שאלות אלו גוברות על שאלות החזקה, שנדחות כאן מפני העיקרון של הרוב התופס מעמד בכורה.

שיטת הרמ”א

מדוע פרץ הרוב יותר מאשר החזקה? התחלנו לומר כי רוב הוא דרך ליצירתה של חזקה. מי שמבסס במידה רבה את הפתרון של הרוב עוד יותר מאשר זה של החזקה הוא הרמ”א. השו”ע (הלכות שחיטה א,א) פוסק כי אם השוחט אינו לפנינו מותר לאכול משחיטתו כי סומכים על החזקה שרוב השוחטין הם מומחים ומוחזקים, אך אם השוחט לפנינו, צריך לבדוק אותו אם הוא מומחה ויודע הלכות שחיטה. הרמ”א מעיר בשם ה”אור זרוע”:

”ויש אומרים שאין לסמוך על החזקה אלא בדיעבד, אבל לכתחילה אין לסמוך על חזקה במקום שיכולין לבררו”.

בהלכה הערוב שבין החזקה לרוב הוא כבר עובדה קיימת, והרמ”א מסתייג מלהחזיק את רוב השוחטין כמומחים אם אפשר לברר את הדבר לכתחילה.

מצד שני, בסימן לג’ דן השו”ע בהלעטת אוויזים, שיש לחשוש לטריפות של ’נקובת הושט’ אם נמצא קוץ תחוב בושט. הרמ”א מביא את מנהג עיר

חזקה היא ניסיון להקפיא את המציאות בשלב מסוים ולתת לה מעמד הלכתי - טמא, טהור, מותר, אסור. כוח האינרציה של החזקה אינו מחייב תנועה או אי תנועה, אלא המשכיות של המצב הקודם. ניסיון זה יכול להיכשל, אם יש ריעותא המערערת את היכולת להסיק היסק אינדוקטיבי שכזה, שמפני שהדבר היה נכון לפני כן הוא נכון גם כעת. לעומת זאת, הכוח של הרוב נובע מכוחו לשנות את המציאות הקודמת שהייתה ולתת לה מעמד חדש. גם הרוב וגם החזקה מתייחסים אל החתיכה הבלתי ידועה, אך בעוד שהחזקה משאירה את החתיכה על מצבה הקודם, הרוב משנה את מהותה של כל חתיכה. גם כאשר אין חזקה, כפי שהעירו התוספות, יהיה מקום לרוב.

הרוב עדיף מן החזקה, מפני שאם יש מקום לומר כי ישנו שינוי, אי אפשר להניח כי אין שינוי - אם רוב התינוקות מטפחים, גם העיסה הזו תטופח. יותר מכך, החזקה בנויה באיזה צד על רוב, מפני שההנחה כי יש לדבר מעמד הלכתי בנוי על העובדה שהוא הגיע אליו באיזה דרך. את חלק מן החזקות אפשר להגדיר כחזקות מובהקות הבנויות על רוב, כך לדוגמה ה"חזקה אין אדם פורע בתוך זמנו" (ב"ב ה.), כלומר, רוב האנשים לא פורעים בתוך זמן ההלוואה.

וסימנך: לגבי חזקה הסוגיה שואלת: מנא הא מילתא דאמור רבנן אוקמי מילתא אחזקיה? אך לגבי הרוב: מנא הא מילתא דאמור רבנן זיל בתר רובא? הלשון הנקוטה לגבי החזקה היא "אוקמי", להעמיד את הדברים, ואילו אחרי הרוב "זיל" - ללכת אחרי הרוב. הרוב הוא דינמי, ואילו החזקה היא סטטית. כוחה של התנועה רב מכוחו של הקיבעון.